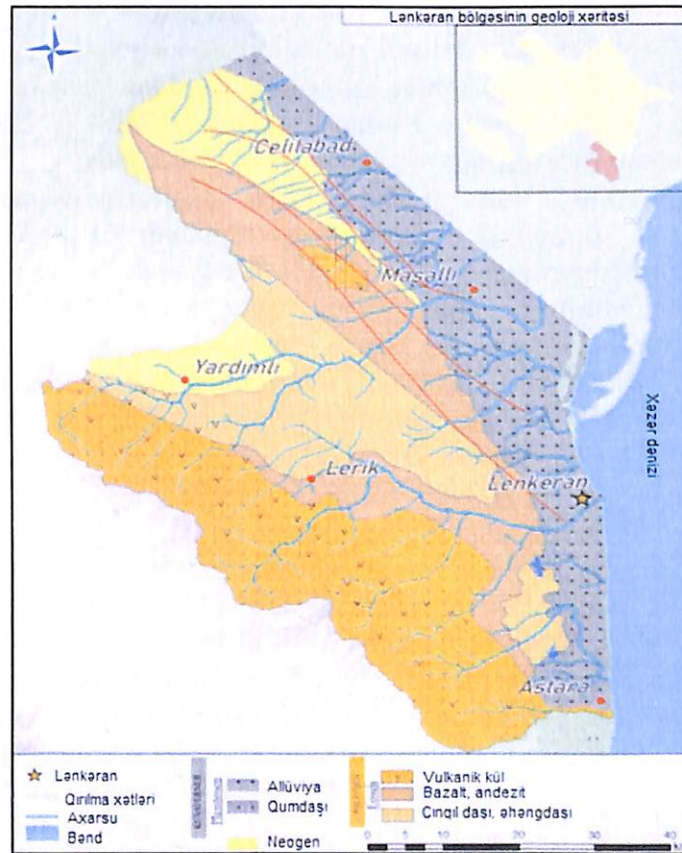

X.Ə.Balayev, T.N.Əhmədli, R.E.Hüseynov (MAKA-nın Xüsusi Konstruktor Texnoloji Bürosu)

LƏNKƏRAN RAYONUNDA KƏND TƏSƏRRÜFATINA TƏSİR EDƏN TƏBİİ AMİLLƏR

Azərbaycanın cənub və cənub-şərqində yerləşən Lənkəran rayonunda rütubətli iqlim tipi üstünlük təşkil etdiyindən, ərazinin kənd təsərrüfatı fəaliyyətinə ciddi təsir göstərmişdir. Bununla yanaşı Lənkəran rayonu respublikada ən çox yağıntı müşahidə olunan regiona aid edilir. Lənkəran Azərbaycanın ən mühüm kənd təsərrüfatı rayonu olmaqla, istehsal olunan çayın 70 faizi, tərəvəz istehsalının 59 faizi, sitrus meyvələrinin hamısı rayonun payına düşür.

Lənkəran bölgəsinin (Talış) geomorfoloji quruluşu və yerin tektonik hərəkətlərlə bağlı bir çox alimlər, o cümlədən rus alimi B.A.Antonov geniş tədqiqatlar aparmışlar. Həmin tədqiqatlarda rayonun geomorfoloji quruluşu, sahədə yaranmış geotektonik hərəkətlərin strukturu, relyefin müxtəlif mərhələlərdə inkişafı hərtərəfli araşdırılmışdır. Lənkəran rayonunun geomorfoloji quruluşu onun tarixi və geoloji inkişaf prosesi ilə sıx əlaqəlidir. Bu prosədə tektonik və geotektonik hərəkətlər, denudasiya və eroziya fəaliyyəti nəticəsində dağlıq və düzənlik ərazilərdə müxtəlif relyef formaları inkişaf etmişdir (şək.1).

Şək.1. Lənkəran ovalığının coğrafiyası və təbii resursları

Lənkəran rayonu geomorfoloji xüsusiyyətlərinə görə Kiçik Qafqazdan fərqlənir, Böyük və Kiçik Qafqaz dağ silsilələrində buzlaq relyef formaları geniş ərazidə inkişaf etmişdir. Buzlaşma dövrü zamanı Talış dağ silsiləsinin hündürlüyü qar xəttinə çatmadığından, Lənkəran bölgəsində belə relyef forması aşkar edilməmişdir [1].

Lənkəran bölgəsi geomorfoloji cəhətdən iki hissəyə bölünür:

- Lənkəran ovalığı;
- Talış dağlıq hissəsi.

Lənkəran ovalığı dağlıq ərazi ilə Xəzər dənizi arasında yerləşməklə mütləq hündürlüyü 28 metrədən 200 metrə qədər çatır, ümumi uzunluğu 120-130 kilometr, şimal hissəsində eni 25-30 kilometr, cənub hissəsində isə 6-10 kilometr təşkil edir. Lənkəran ovalığı Xəzər dənizinin köhnə və yeni terraslarından ibarətdir, onun çöldəki mütləq hündürlüyü 52,62,118,128 metrdir. Aşınma və çökmə nəticəsində yaranan dəniz terrasları relyefə lay-lay görkəmi verir, ovalıq xüsusilə dağ ətəyinə yaxın ərazilərdə axar sularla kəsilir. Axar sular (Lənkərançay, Viləşçay və Təngərüdçay) dəniz sahilinə yaxınlaşdıqca, öz yataqlarını genişləndirirlər [2].

Düzənliyin dağətəyi ərazilərə yaxın hissələri, xüsusilə Miosen yaşlı qarşılıqlı təbəqələrdən ibarətdir və onların səthi allüvial-delüvial çökəkliklərlə örtülüdür, bu ərazilərdə eroziya əsaslı relyef formaları çoxdur. Dağlıq hissədən çıxan çaylar maili düzün bu hissəsini parçalayaraq təpəli relyef əmələ gətirmişdir. Yamaçlı düzənliyin dağətəyi ərazilərə yaxın hissələri, xüsusilə də Lənkərançay ilə Viləşçay arasındakı torpaq kiçik axarlarla parçalanır. Lənkəran düzündə, xüsusilə maili ərazilərin mərkəzi və cənub-şərq hissəsində çayların drenajı yaxşı inkişaf etdiyindən, dağlıq ərazidən axan çaylar düzənliyə çatdıqları yerlərdə məcralarını genişləndirirlər. Allüvial-plüvial çökəkliklərin qalınlığı bəzi ərazilərdə 50-65 metrə çatır.

Lənkəran ovalığındakı çayların morfoloji xüsusiyyətləri torpağın relyef quruluşu ilə sıx bağlıdır. Ovalığın dənizkənarı hissəsində sahil kəsimi Liman rayonundan cənuba, Ərkivan kəndinə qədər uzanır. Liman rayonunda sahil kəsimi daha yaxşı inkişaf etmişdir. Burada sahil kəsiminin uzunluğu 15-17 kilometrə, eni 6-9 metrə çatır, cənuba doğru isə dil daralır. Sahil kəsimi kiçik axarların Xəzər dənizinə çatmasını çətinləşdirdiyindən, onun qərb hissəsində toplanan axar suları tədricən bataqlıq gölməçələri yaratmışdır.

Lənkəran ovalığının geomorfoloji xüsusiyyətlərindən biri də Xəzər dənizinin regressiya fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn 100-150 və 260 metrlik abraziyalı terrasların aydın relyefidir. Lənkəran ovalığında qədim Xəzər terraslarının mütləq hündürlüyü 30,50 və 80 metrdir. Bunların sırasında 80 metrlik Xəzər terrası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu terras Viləşçay çayından cənuba doğru relyefdə gizlənmiş, səthi torpaq qatı ilə örtülmüş, bəzi yerlərdə eni 150 metrə çatmışdır. Terras 50 metrlik terras ilə 100 metrlik terras arasında keçid vardır [3].

Talış dağlıq hissəsi qərbdə əsas su xəttindən başlayır, şərqdə isə tədricən Lənkəran düzünə doğru enir. Dağlıq ərazinin Lənkəran düzünə doğru enməsi rayonda baş vermiş orogeomorfoloji hadisələr, quru təbəqəsini təşkil edən süxurların litoloji quruluşu, tektonik hərəkətlərin xüsusiyyətləri, çay şəbəkəsinin tezliyi ilə izah olunur. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Talış dağlıq hissəsi oroqrafik quruluşuna görə üç dağ silsiləsindən biri olmaqla Alaşar-Burovar, Peştəsər və Talış zəncirlərindən ibarətdir. Talış dağ silsiləsinin şimal-şərq hissəsində Alaşar-Burovar silsiləsi Qazanqoş dağının şimal-qərbindən başlayır (şək.2).

Şək.2. Talış dağlarının landşaftı

Talış silsiləsinin bəzi zirvələrində, xüsusilə də cənub-şərq hissəsində güclü denudasiya fəaliyyəti ilə əlaqədar əsas qayalar dağ yamaclarında iti qayalar kimi səthə çıxmışdır. Silsilənin şərq yamaclarında hələ də aktiv olan sürüşmələr müşahidə olunur. Talış silsiləsinin şimal-şərq yamacları bir qədər maili olmaqla kol-kosla örtülmüş quru axarlarla kəsilir.

Baş su kəsimi xəttindən və Peştəsər silsilələrindən fərqli olaraq Dağlıq Talışda Alavar-Burovar silsiləsi şaquli parçalanmaya görə əhəmiyyətlidir. Bölgədə geotektonik hərəkətlərin aktivliyi nəticəsində dərin və kəskin yamaçlı çay yataqları əmələ gəlmişdir. Qurunun ayrı-ayrı hissələrində ekzogen (xarici formalaşma) hadisələrdən və yeni tektonik hərəkətlərdən asılı olaraq relyefin inkişaf prosesi heç də eyni səviyyədə olmamışdır.

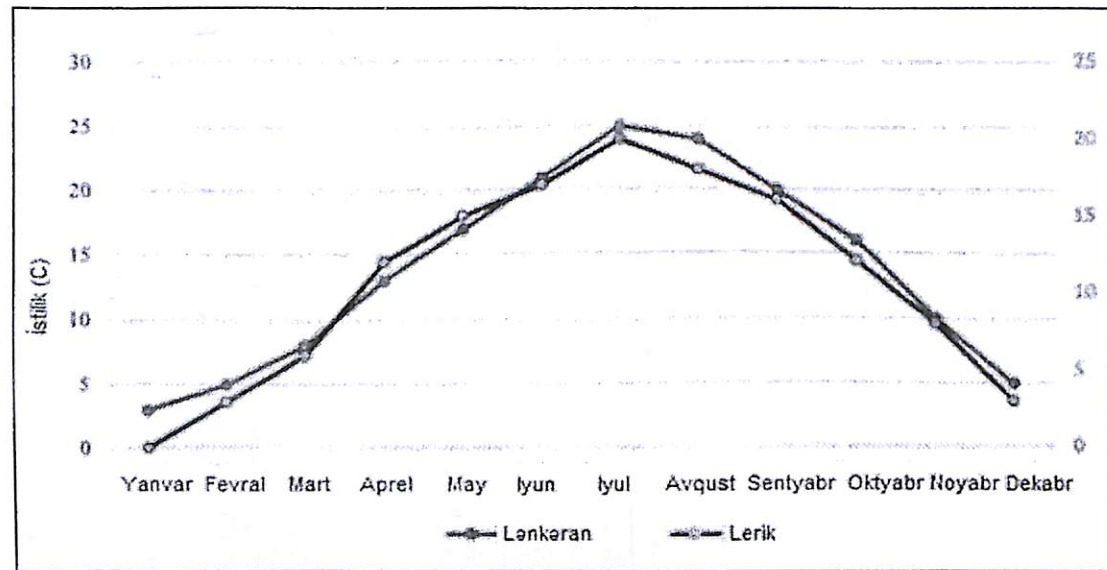
Relyefin formalaşmasında çayların inkişafı böyük rol oynamışdır. Böyük çayların (Lənkərançay, Təngərüdçay və Viləşçay) dağ silsilələrini kəsərək dağlıq ərazidən keçməsi nəticəsində süxurların litoloji quruluşu üfqi istiqamətdən və yerli tektoniklərin fəaliyyətindən asılı olaraq müxtəlif növ çay yataqları əmələ gətirmişdir.

Axar yataqlarda terrasların işlənməsi zamanı müəyyən uyğunluqlar müşahidə olunmuşdur. Bu konformasiyalar əsasən neotektonik hərəkətlərlə bağlıdır. Qurudan axan axarların başqa bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada allüvial terraslar çox zəif inkişaf edir, bəzi axarlarda isə terraslar yoxdur. Buna səbəb çay diblərindəki yamacın yüksək olması və süxurların litoloji quruluşudur.

Lənkəran rayonu Azərbaycanın digər rayonlarından fərqli olaraq rütubətli iqlimə malikdir. Bölgədə iqlimin formalaşmasına təsir edən əsas amillər relyef formaları və Xəzər dənizindən gələn rütubətli hava kütlələridir. İqlim tipləri relyef formalarına görə fərqlənir. Talış dağı sistemi şimaldan və cənub-şərqdən gələn hava kütlələrinin, eləcə də dənizdən qalxan su buxarının kondensasiyası üçün şərait yaradır. Bu xüsusiyyət Azərbaycanda yalnız Talış dağlarında müşahidə olunur və 700-800 m yüksəklikdə iqlim şəraitinə təsir göstərir [4].

Azərbaycanda qış aylarının ən isti keçdiyi yer Lənkəran rayonudur (şək.3, cədvəl 1). Lənkəran ovalığının aşağı orta qış temperaturu Aralıq dənizi iqlimində yetişən bitki növlərinin Lənkəran bölgəsində yetişdirilməsinə şərait yaratmışdır [5].

Şək.3. Lənkəran meteoroloji stansiyalarından alınmış aylıq orta temperatur göstəriciləri

Cədvəl 1. Cənub bölgəsinin rayonlarında aylıq və illik ortalama istilik temperaturu [6]

Stansiyalar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	İllik C°
Lerik	0,7	0,8	3,6	9,2	13,6	17,3	19,8	19,1	15,6	10,7	7,3	3,6	10,1
Yardımlı	2,1	2,3	5,5	11,3	15,8	19,8	22,4	21,6	17,8	12,4	8,5	4,8	12,0
Lənkəran	3,7	4,2	7,1	12,2	17,6	22,1	24,9	24,4	20,9	15,5	10,6	6,2	14,1
Astara	5,1	5,2	7,4	12,2	17,7	22,3	25,2	24,6	21,3	16,2	11,6	7,6	14,7
Cəlilabad	2,4	3,6	6,4	11,1	17,8	23,8	25,8	25,4	21,3	15,8	9,7	4,9	13,9
Masallı	3,3	4,1	7,2	12,6	18,1	22,9	26,0	25,5	21,5	15,5	10,4	5,7	14,4

Bölgədə isti, quraq yay iqlimi hökm sürdüyü üçün ən yüksək buxarlanma yay mövsümündə (iyulda) baş verir və Azərbaycanda ən yüksək göstərici Lənkəran rayonunda qeydə alınmışdır. Lənkəran düzünün şimalında buxarlanma 800-1000 mm, dağətəyi və orta dağlıq ərazilərdə 600-800 mm, yüksək dağlıq ərazilərdə 400-700 mm-ə qədər azalır. Buxarlanmanın miqdarının müəyyən edilməsində günəşli günlərin sayı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Günəşli günlər Yardımlı və Lerik rayonlarında 200-260 gün arasında dəyişir, cənuba doğru Lənkəran və Astara rayonlarında 260-320 günə qədər artır [7].

Azərbaycanda ən çox yağıntı düşən rayon Lənkərandır və orta illik yağıntı Talış dağlarının mərkəzində 1000-1200 mm, cənub hissəsində isə 1600 mm-ə qədər çatır. Astarada yağıntının orta illik miqdarı 1300 mm olsa da, bəzən 1700 mm-ə çatır, cənub-qərbə baxan yamaclarda isə 300 mm-ə qədər azalır (cədv.2). Ən çox yağıntı Lənkəran rayonunun sahiləyi ərazilərində və dağətəyi rayonlarda müşahidə edilsə də, hündürlük artdıqca yağıntının miqdarı da azalır (300 mm).

Cədvəl 2. Cənub bölgəsi rayonlarında yağıntının orta aylıq və illik miqdarı [6]

Stansiyalar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	İllik, mm
Lerik	47,3	47,8	61,9	71,9	71,5	47,0	16,6	40,2	69,2	96,4	55,1	49,0	673,9
Yardımlı	43,9	43,7	56,0	60,9	61,6	46,1	16,4	42,7	79,0	103,0	59,3	45,2	657,8
Lənkəran	95,9	105,3	98,6	55,7	45,7	44,0	13,9	52,4	169,7	251,1	170,2	103,0	1205,5
Astara	98,1	95,2	111,5	63,2	51,0	45,7	33,3	82,5	198,6	274,1	155,2	105,8	1314,2
Göytəpə	63,2	60,1	58,8	41,1	40,5	29,2	7,0	13,4	49,6	103,7	77,7	57,8	601,4
Ortalama	69,6	70,4	77,3	58,6	54,0	42,4	17,4	46,3	113,2	165,7	103,5	72,1	890,5

Bölgədə küləyin orta illik sürəti 1,8 m/san təşkil edir, güclü küləklərin sürəti bəzən 25-30 m/san-yə çatır. Bölgədə cənubdan və cənub-qərbdən əsən küləklər Astara vilayətindən əsən küləkdən daha zəifdir, Talış dağlarından əsən küləyin təsiri az hiss olunur. Quru küləkləri rayonun sahiləyi ərazilərində 2-5 gün, dağətəyi rayonlarda isə 25-30 gün ərzində hiss olunur.

Lənkəran rayonunun düzənliklərində qar örtüyünə nadir hallarda rast gəlinir. Qarlı günlərin sayı 14-ə çatır. Dağlıq hissədə düzənlik hissəyə nisbətən qar örtüyü davamlı olur, Lənkəran rayonunun alçaq düzənliklərində o qədər də davamlı olmur. Talış dağlarında 300-600 m hündürlükdən sonra qar örtüyü müşahidə olunur, onun qalınlığı 20 sm olsa da, Lerik, Yardımlı rayonları kimi yüksək ərazilərdə 20-40 sm-ə çatır [8].

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsində temperatur və yağıntılar mühüm rol oynayır, Günəşin şüalanma müddəti bölgədə il boyu bir çox məhsul əldə etməyə imkan verir. İqlim şəraiti rayonun yüksək kənd təsərrüfatı potensialına malik olduğunu göstərir, bununla belə son illərdə temperaturun artması və yağıntının miqdarındakı fərqlər kənd təsərrüfatı sektorunda ciddi fəsadlar yaradır. Bununla da əkinçilikdə məhsuldarlıq azalır, suvarmada suya tələbat artır, əkin və biçin vaxtlarında müəyyən zaman sürüşmələri gözlənilən olur. Temperatur və yağıntılar, həmçinin torpağın rütubəti, münbitliyi və keyfiyyəti kənd

təsərrüfatının inkişafında mühüm amillərdəndir. Həddindən artıq temperatur torpağın azot tərkibinə mənfi təsir göstərir, onun istehsal potensialını azaldır. Mövsümi xüsusiyyətlərə görə Lənkəran ovalığının şimal və şərq hissəsində quraqlığın formalaşması prosesi də kənd təsərrüfatına və məhsul istehsalçılarına ciddi təsir göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Eminov Z. Azərbaycanın fiziki və iqtisadi coğrafiyası. Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Coğrafiya İnstitutunun nəşri, Bakı, 2002. – 315 s.
2. Abbasov C. Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyası. Bakı Dövlət Universiteti, Elmi Əsərlər, Bakı, 2005, s. 49-77.
3. Cavadov N.Ə. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması məsələləri. Azərbaycan Aqrar Elmi jurnalı, 2006, s.13-16.
4. Abasov İ. Azərbaycanın və Dünya ölkələrinin Kənd Təsərrüfatı”, Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2013. – 712 s.
5. Dövlət Statistika Komitəsi (2022).
6. Məmmədova S.Z. Azərbaycanın Lənkəran Vilayəti torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi və monitorinqi, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006. - 372 s.
7. <http://lenkeran-ih.gov.az>
8. www.eco.gov.az/m-meshe.php

X.A.Балаев, Т.Н.Ахмедли, Р.Э.Гусейнов

**Природные факторы, влияющие на сельское хозяйство
в Ленкоранском районе**

Резюме

По результатам анализа статистических данных построен график изменчивости температуры, количества осадков исследуемого региона в течение года и полученные данные систематизированно представлены в таблицах.

Kh.A.Balayev, T.N.Ahmadli, R.E.Huseynov

Natural factors affecting agriculture in the Lankaran region

Abstract

Based on the results of the analysis of statistical data, a graph of the variability of temperature and precipitation of the study region during the year was constructed and the data obtained are systematically presented in tables.